

УДК 81:159.955

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.19.1.27>

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕМОЦІЙНИЙ КОНЦЕПТ»
У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ**

**FUNCTIONING OF THE NOTION OF 'EMOTIONAL CONCEPT'
IN THE MODERN LINGUISTIC PARADIGM**

Кольцова О.С.,

orcid.org/0000-0002-0317-946X

*аспірант кафедри іноземних мов професійного спілкування
Міжнародного гуманітарного університету*

У статті визначено специфіку функціонування поняття «емоційний концепт» у сучасній лінгвістиці. Було вирішено такі завдання: 1) виявити й окреслити основні етапи побутування поняття «емоційний концепт» у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр.; 2) простежити тенденції сучасної дослідницької проблематики лінгвістики емоцій у зазначений період. Об'єктом статті постає поняття емоційного концепту. Предметом є дефініції терміна «емоційний концепт», дібрані з наукових мовознавчих праць за останні двадцять п'ять років. Методологічним підґрунтям роботи є здобутки емотиології та емотивної лінгвоекології: а) емоції притаманні мові та мовленню; б) емоція і когніція взаємопов'язані; в) емоції комунікативні; г) емоції міжкультурні; ґ) емоції семіотичні, кодуються знаками національних мов і транслюються за допомогою мовлення. Уперше емоційний концепт кваліфіковано як складник термінологійного апарату емотиології й виокремлено та схарактеризовано три етапи в еволюції поглядів

на аналізоване явище у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр. Перший етап (1995–2004 рр.) визначується позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури й когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, М. Красавський, Є. Винарська та ін.). На другому етапі (2005–2010 рр.) ґрунтовно опрацьовано питання вербалізації емоційного концепту на матеріалі однієї та різноструктурних мов (А. Попкова, К. Погосова, О. Борисов та ін.). Третій етап (2005–2020 рр.) характеризується різноаспектним вивченням з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту (В. Маслова, Н. Коробкіна, Ю. Шамаєва, О. Малярчук та ін.). Перспективу дослідження вбачаємо у встановленні кваліфікаційних ознак емоційної картини світу як базового поняття емотиології.

Ключові слова: культурологія, емотиологія, емоційна картина світу, емоційний концепт, когнітивна лінгвістика, психологія.

The article identifies the specifics of the functioning of the notion of “emotional concept” in modern linguistics. The following tasks were solved: 1) to identify and outline the main stages of the notion of “emotional concept” in domestic and foreign linguistics for 1995–2020; 2) to trace the tendencies of modern research problems of linguistics of emotions in the specified period. The object of the article is the notion of emotional concept. The subject is the definition of the term “emotional concept”, taken from scientific linguistic works for the last twenty five years. The methodological basis of the work is the achievements of emotiology and emotional linguistic ecology: a) emotions inherent in language and speech; b) emotion and cognition are interrelated; c) communicative emotions; d) intercultural emotions; e) emotions are semiotic, encoded by signs of national languages and transmitted by speech. For the first time the emotional concept is qualified as a component of the terminological apparatus of emotiology and three stages in the evolution of views on the analyzed phenomenon in domestic and foreign linguistics for 1995–2020 are distinguished and characterized. The first stage (1995–2004) is defined studied at the intersection of culturology, psychology of culture and cognitive linguistics (A. Vezhbyska, M. Krasavskiy, Ye. Vynarska, etc.). At the second stage (2005–2010) the issue of verbalization of the emotional concept on the material of one- and different-structured languages (A. Popkova, K. Pohosova, O. Borysov, etc.) was thoroughly studied. The third stage (2005 – 2020) is characterized by a multifaceted study with the actualization of communicative specifics, structural organization and coding of the emotional concept (V. Maslova, N. Korobkina, Yu. Shamaieva, O. Maliarchuk, etc.). We see the prospect of research in the establishment of qualifying features of the emotional picture of the world as a basic concept of emotiology.

Key words: culturology, emotiology, emotional picture of the world, emotional concept, cognitive linguistics, psychology.

Постановка проблеми. Одним із центральних понять емотиології постає «емоційна мовна картина світу», що формується, на думку мовознавців, емоційними концептами. Актуальність статті зумовлена необхідністю окреслити сутність цього явища з опертям на еволюцію поглядів на емоційний концепт і з подальшим зарахуванням до термінологічного апарату емотиології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості емоційної картини світу і способи її мовної концептуалізації є предметом досліджень сучасних напрямів лінгвістики – емотиології та емотивної лінгвоекології (або емоційно-емотивної лінгвоекології (див. О. Гірняк [4, с. 31])). До кола основних питань емотиології (науки про вербалізацію, вираження та комунікацію емоцій), за В. Шаховським [15, с. 33–34], потрапляють: типологія емотивних знаків; вплив емоційного типу англ. *mind style* на формування мовної картини світу, поняття емоційної мовної картини світу; комунікація емоцій; кореляція лексиконів емоцій у різних мовах світу; національно-культурна специфіка вираження емоцій; критерії емотивності мови та її знаків; співвідношення лінгвістики та паралінгвістики емоцій як двох семіотичних систем; вплив емансипації емоцій на мовні процеси; емоційне/емотивне забарвлення/ тональність/модальність тексту; емотивний семантичний простір мови; емотивний

смысловий простір мовної особистості; лексикографія емотивності. Емотивна лінгвоекологія розвиває ідеї лінгвістики емоцій, оскільки під час опрацювання критеріїв визначення екологічності/неекологічності комунікації береться до уваги емоційний зміст використовуваних мовних одиниць мови і характер категорійних емоційних ситуацій [16, с. 13].

Наукові дослідження лінгвістичної природи емоційних явищ дали змогу емотиологам обґрунтувати ряд теоретичних положень, які нині постають методологічним підґрунтям студіювань із цієї проблематики: 1) емоції притаманні мові та мовленню (так само, як і свідомості/мисленню); 2) емоція і когніція взаємопов’язані; 3) емоції комунікативні; 4) емоції міжкультурні, міжпоколінні; 5) емоції семіотичні, кодуються знаками національних мов і транслуються за допомогою мовлення.

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити специфіку функціонування поняття «емоційний концепт» у сучасній лінгвістиці. Заявлена мета мотивує вирішення таких завдань: 1) виявити й окреслити основні етапи побутування поняття «емоційний концепт» у вітчизняному та закордонному мовознавстві за 1995–2020 рр.; 2) простежити тенденції сучасної дослідницької проблематики лінгвістики емоцій у зазначений період.

Об'єктом статті постає поняття емоційного концепту. Предметом є дефініції терміна «емоційний концепт», дібрані з наукових мовознавчих праць за останні двадцять п'ять років. Мета й завдання дослідження зумовили необхідність застосування низки загальнонаукових і спеціальних методів: методів спостереження, індукції та дедукції, методів критичного аналізу та систематизації наукової літератури, методу дефініційного аналізу, дескриптивно-аналітичного (описового) методу, методу вибірки тощо.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що вперше емоційний концепт кваліфіковано як складник термінологійного апарату емотиології й виокремлено та схарактеризовано три етапи в еволюції поглядів на аналізоване явище.

Виклад основного матеріалу. Вивчення значного списку наукової літератури уможливило виявлення трьох основних етапів, а також формування переліку основних проблем, які перебувають у центрі уваги студіювань емоційних концептів у XXI ст.

1 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 1995–2004 рр.

Перший етап визначується позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури і когнітивної лінгвістики й представлений працями А. Вежбицької, М. Красавського, Є. Винарської та ін.

А. Вежбицька (1996) наприкінці XX ст. розглядає емоційний концепт на перетині культурології, психології культури і науки про пізнання та дефінує його як прототипову модель поведінки або сценарій, якими задається послідовність думок, бажань і почуттів. Авторка наголошує, що емоційні концепти зумовлені ситуаціями, типовими для певних переживань, і ці ситуації можуть бути описані за допомогою ментальних сценаріїв, які у свою чергу є вираженими в мові ситуаціями, що сприймаються носіями певної культури як найпоширеніші та найпомітніші. На ґрунті сценарію носій мови інтерпретує почуття і моделює свої емоції щодо інших людей [2, с. 340].

Одною із найбільш використовуваних нині в українському мовознавстві є дефініція емоційного концепту М. Красавського, згідно з яким це «етнічно, культурно зумовлене, структурно-смісловне, здебільшого лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі, включає в себе, крім самого поняття, образ, культурну цінність і функційно заміщає людині під час рефлексії та комунікації предмети (в широкому смислі слова) світу, що викликають

упереджене ставлення до них людини» [7, с. 60].

Мовознавець зауважує, що емоційні концепти а) детерміновані такими соціокультурно-психологічними характеристиками конкретної спільноти людей, як традиції, звичаї, вдача, особливості побуту, стереотипи мислення, моделі поведінки, що історично складаються впродовж розвитку, становлення певної етнічної спільноти [7, с. 18]; б) це не тільки поняття, не тільки набір певних ментальних, когнітивних елементів, але й оцінні уявлення людини про самі поняття, визначені й асоційовані з ним у свідомості людини образи. Ядром емоційних концептів є безпосередньо сама емоція. Критеріями базовості постають: 1) словниковий статус домінанти відповідної лексеми, що омовлює той чи той концепт (дані синонімічних словників); 2) час появи та вживання відповідного слова для номінації психічного переживання (етимологічні дані); 3) функціонування конкретного номінанта емоції як метамовного засобу визначення значення номінацій емоцій (лексикографічні дані); 4) семасіологічний статус номінанта емоції (гіперонім); 5) індекс асоціацій і слововживань номінантів емоцій у мові (дані асоціативних і частотних словників) [7, с. 451–453].

Є. Винарська зазначає, що базові емоційні концепти представляють собою «злиті воедино і слабко усвідомлювані комплекси відчуттів, які виражаються такими самими синкретичними комплексами емоційно виразових засобів (вегетативних, рухових, інтонаційних)» [3, с. 15]. Конститутивною ознакою аналізованого явища дослідниця вважає примітивну структуру (це безперервно-зонні структури без чітких і стабільних меж). Примітивізм структури пов'язаний із примітивізмом і їхньої семантики, яка зводиться до усвідомлення порівняльної інтенсивності емоційної напруженості суб'єкта і до усвідомлення порівняльної тенденції її розвитку. Примітивізм форми і змісту цих концептів дозволяє назвати їх універсальними емоційними примітивами. Чим більше людина усвідомлює свої психофізіологічні стани, тим когнітивний зміст її емоцій стає менш універсальним і більш складним. Мовні визначення емоцій сприяють їх дискретизації, культурній регламентації і культурному нормуванню. Варіативна множинність похідних емоційних концептів, що виділяються в культурній практиці людини, протистоїть незначній кількості базових, слабко усвідомлюваних емоційних примітивів, концептуальна природа яких пов'язана переважно з психофізіологічними чинниками. У такий спосіб авторка опрацьовує проблему типології емоційних концептів. Так, виявляючи

способи мовного втілення емоцій і моделюючи когнітивні сценарії кодування та декодування емоційно насиченої інформації у свідомості мовця, емоційні концепти класифікуються на базові (макро)концепти, що втілюють типізований синтез результатів емоційно-пізнавальної діяльності мовця, та похідні (мікро)концепти, сформовані внаслідок суб'єктивної інтерпретації та регламентації чуттєвого досвіду індивіда [Там само, с. 15].

С. Зайкина (2004) кваліфікаційною ознакою емоційного концепту вважає той факт, що в його основі перебуває універсальне поняття емоції, що зумовлює наявність загальних когнітивних ознак [5, с. 4].

2 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 2005–2010 рр.

Другий етап представляє ґрунтовне опрацювання проблем вербалізації емоційного концепту. Значний внесок у цьому напрямі належить А. Попковій, К. Погосовій, О. Борисову та ін.

А. Попкова (2005) під емоційним концептом розуміє різновид культурного концепту, який, зберігаючи всі його властивості, містить додаткові емотивні, ціннісні й оцінні характеристики, і позиціонує його як компонент лінгвоемоційної картини світу [13, с. 7]. Способи семіотичної експлікації емоційного концепту можуть бути вербальними (вираженими через мову) і невербальними (вираженими жестом, мімікою, малюнком тощо). При цьому вербалізація є обов'язковим етапом усвідомлення внутрішнього світу людини і його категоризації. Емоційні концепти мають різний характер мовної концептуалізації: вони можуть називатися, описуватися і виражатися за допомогою мовних знаків. Слова-назви емоцій використовуються для аналізу емоційних концептів у когнітивних дослідженнях як найбільш адекватний засіб «фіксації» складного і важкодоступного явища. У лінгвоемоційній картині світу найбільш продуктивними і частотними виступають такі засоби вербалізації емоційних концептів: слова-номінанти, слова-експресиви, слова-афективи та дескриптивні структури. Для позначення конкретних емоцій використовуються слова-номінанти, оскільки вони є найбільш доступним і зрозумілим для мовної особистості засобом фіксації і вираження певних психічних процесів [13, с. 7].

К. Погосова (2007) для свого дослідження вибирає визначення емоційного концепту, згідно з яким це ментальна одиниця високого ступеня абстракції, що виконує функцію метапсихічної регуляції і відображає в мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді

загальноуніверсальних і культурно-специфічних уявлень про емоційні переживання. При цьому лінгвіст стверджує, що емоції універсальні, тобто в рівній мірі властиві всім людям і впливають із загальної та єдиної природи людини, її неконтрольованої психіки (вона «загальнодоступна», відкрита для переживання людини незалежно від культурних параметрів). Вербалізована емоція є ім'ям концепту емоції (лексема), яке як знакове утворення існує, функціонує в лінгвокультурі й, отже, відображає в собі емоційний досвід того чи того індивіда, загалом соціуму, оцінно категоризує, концептуалізує довкілля [12, с. 8].

О. Борисов (2007) зауважує, що вербалізований емоційний концепт є складним динамічним структурно-смысловим конструктором людської свідомості, який зберігає досвід етнокультурного, соціокультурного та індивідуального характеру мовця про виокремлений фрагмент емоційного буття людини та відбивається в семантичному просторі мови [1].

3 етап. Емоційний концепт у лінгвістичних розвідках 2011–2020 рр.

Третій етап презентує різноаспектне вивчення емоційних концептів з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту. Здобутки цього етапу містяться в розвідках В. Маслової, Н. Коробкіної, Ю. Шамаєвої, О. Малярчук та ін.

У рамках опрацювання теоретичних проблем когнітивної лінгвістики В. Маслова (2011) констатує, що сутність емоційних концептів неможливо зрозуміти без залучення психологічних знань про особистість та її емоційну сферу, оскільки мовлення є не лише інструментом культури, але й інструментом емоцій. Емоції є специфічною формою ставлення людини до світу. Думки й емоції зливаються під час комунікативної діяльності, при цьому емоції часто превалюють. Кожна мовленнєва особистість незалежно від культурних відмінностей переживає одні й ті самі базові емоції, і це споріднює людей різних культур [10, с. 42].

Розглядаючи сутність емоційної картини світу, Н. Коробкіна (2011) акцентує увагу на поняттях-корелятах, які по-різному пов'язані з емоціями, що дає змогу автору говорити про існування емоційних понять, які у свою чергу фіксуються в емоційній картині світу мовця. На вербальному рівні ці поняття упаковуються у форму лексичних одиниць, які, будучи вербальними корелятами вихідних понять, також викликають у комунікативної особистості певний спектр емоцій, здійснюючи в такий спосіб мовну реалізацію емо-

ційної картини світу мовця. Емоційні поняття в теорії лінгвіста слід відрізняти від іншого складника емоційної картини світу – емоційних концептів. Н. Коробкіна поділяє думку колеги В. Пищальникової і розглядає концепт «як специфічну модель значення, що акцентує роль мовного значення в пізнавальних процесах» [11, с. 72].

Ю. Шамаєва (2011) зауважує, що концепт емоції охоплює «всєбічне знання/відчуття експерієнцером емоційного смислу та постає як сукупність асоціацій, що формується на перетині гетерогенних чинників, які характеризують емоційно/емоціогенно взаємодіючих суб'єктів як членів певної лінгвокультурної спільноти» [14, с. 188]. Доцільним автор вбачає моделювати емоційний концепт як багатовимірне інтегративне культурно-евристичне ментально-афективне утворення, структура якого охоплює поняттєву (що відбиває ознакову та дефініційну специфіку концепту), образну (що фіксує концептуальні метафори, які підтримують концепт у мовній свідомості експерієнцера), значущісну (детерміновану місцем концепту в системі мови) та валоративну складові частини, у вигляді поля, яке включає в себе чуттєво-образне ядро, базовий шар (співвіднесений з поняттєвим складником емоційного концепту) та периферію (співвіднесеною з його образним компонентом).

О. Малярчук (2014) позиціонує емоційний концепт як різновид культурного концепту, що зберігає всі його ознаки, але відрізняється додатковими емотивними й ціннісними характеристиками. У його основі лежить оцінювання як онтологічна властивість людини, яка не може у своїй пізнавальній діяльності не оцінювати довкілля [8, с. 133]. Здобутком концепції автора є актуалізація питання кодування. Так, емоційний концепт являє собою глобальну розумову одиницю, що кодується в людській свідомості одиницями універсального предметного коду. В основі цього коду можуть лежати індивідуальні та універсальні (етнічні) почуттєві образи. Емоційний концепт постає в дослідженні як «ментальна одиниця високого ступеня абстракції, що виконує функцію метапсихічної регуляції та відображає в мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді загальноуніверсальних і культурно-специфічних уявлень про емоційні

переживання, що інтегрує в собі мовна, концептуальна та емоційна картини світу» [8, с. 132].

В. Марченко та Р. Хмельницький (2018) опрацьовують питання рівневої репрезентації емоційних концептів і наголошують, що в мові емоційні концепти реалізуються на фонетичному, морфологічному (граматичному), лексичному та стилістичному рівнях.

Проблему структурної організації емоційного концепту розглядає О. Гіряк (2019). Згідно з поглядами мовознавця, у структуру емоційного концепту входять споріднені концепти, які є емоційними концептами особливого роду: емоційні стани, емоційні стосунки, емоційні реакції, які становлять мінімальний концептуальний зміст емоційної категорії (наприклад, для гніву спорідненим буде концепт «прагнення вчинити будь-яку дію», «бажання помститися» тощо). Система когнітивних сценаріїв здебільшого містить один прототипний сценарій, який подає концепт так, як він звичайно, типово існує в буденній свідомості, і ряд відступів від прототипного сценарію, тобто непродумані сценарії емоцій, наявні у свідомості носіїв мови [4, с. 31].

Висновки. Отже, аналіз функціонування терміна «емоційний концепт» у науковій лінгвістичній літературі за 1995–2020 рр. дає змогу: 1) розглядати емоційний концепт у рамках емотиології із внесенням до її термінологічного апарату; 2) виділити три етапи побутування поняття «емоційний концепт» із простеженням таких тенденцій: а) перший етап (1995–2004 рр.) визначувався позиціонуванням емоційного концепту як міждисциплінарного явища, що вивчається на перетині культурології, психології культури і когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, М. Красавський, Є. Винарська та ін.); б) на другому етапі (2005–2010 рр.) ґрунтовно опрацьовано питання вербалізації емоційного концепту на матеріалі одно- та різноструктурних мов (А. Попкова, К. Погосова, О. Борисов та ін.); в) третій етап (2005–2020 рр.) характеризується різноаспектним вивченням з актуалізацією комунікативної специфіки, структурної організації та питань кодування емоційного концепту (В. Маслова, Н. Коробкіна, Ю. Шамаєва, О. Малярчук та ін.).

Перспективу дослідження вбачаємо у встановленні кваліфікаційних ознак емоційної картини світу як базового поняття емотиології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисов О. Мовна концептуалізація емоцій (на матеріалі сучасних англійських лексикографічних джерел). *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110. Т. 1. С. 57–59.
2. Вежбицькая А. Толкование эмоциональных концептов. *Язык. Культура. Познание*. Москва : Русские словари, 1996. С. 326–370.

3. Винарская Е.Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов. *Вестник Воронежского государственного ун-та. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. 2001. № 2. С. 12–16.
4. Гірняк О.Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 30–34.
5. Зайкина С.В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект) : автореф. дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Волгоград, 2004. 26 с.
6. Коробкина Н.И. Эмоциональная картина мира и ее языковая репрезентация (на примере понятий «Добро» и «Зло»). *Lingua mobilis*. 2011. № 4 (30). С. 37–44.
7. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград : Перемена, 2001. 495 с.
8. Мальярчук О.В. Емоційний концепт *щастя*: етимологічні та структурні характеристики. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. 2014. Вип. 2 (74). С. 132–138.
9. Марченко В.В., Хмельницький Р.В. Засоби вираження емоційних концептів у творах Люсі Мод Монтгомері. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62). С. 204–208.
10. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва : Флинта ; Наука, 2011. 296 с.
11. Пищальникова В.А. Значение и концепт. *История и теория психолингвистики: курс лекций*. Москва : МГЛУ, 2007. Ч. 2: Этнопсихолингвистика. С. 63–77.
12. Погосова К.О. Концепты эмоций в английской и русской языковых картинах мира : автореф. дисс. ... к. филол. н. : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Владикавказ, 2007. 196 с.
13. Попкова А.Н. Лингвоэмоциональная картина мира: особенности вербализации (на основе языка текстов художественной литературы) : автореф. дисс. ... к. филол. н. : 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2005. 21 с.
14. Шамаєва Ю.Ю. Методологічні засади дослідження вербалізованих концептів емоцій. *Вісник Житомирського державного університету. Серія: «Філологічні науки»*. 2011. Вип. 56. С. 187–191.
15. Шаховский В. Эмоции как объект исследования в лингвистике. *Вопросы психолингвистики*. 2009. № 9. С. 29–42.
16. Шаховский В.И. Эмотивная лингвозекология: комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека. *Вопросы психолингвистики*. 2014. № 19. С. 13–21.